

Piotr Niczyporuk

- ▶ Uniwersytet w Białymstoku
(University of Białystok, Poland)
- ▶ e-mail: p.niczyporuk@uwb.edu.pl
- ▶ ORCID: 0000-0002-2240-0959

DOI: 10.15290/mhi.2025.24.02.18

**NIEZNANY LIST BISKUPA WALERIANA PROTASZEWICZA
DO PAPIEŻA GRZEGORZA XIII Z 1576 ROKU
W SPRAWIE EREKCJI UNIWERSYTETU WILEŃSKIEGO****Abstrakt**

W artykule przetłumaczono i opatrzono krótkim komentarzem list biskupa wileńskiego Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z dnia 25 czerwca 1576 roku w sprawie erekcji wileńskiego uniwersytetu. Hierarcha, pisząc do biskupa Rzymu, chciał go przekonać do wydania bulli, na mocy której byłoby możliwe przekształcenie funkcjonującego w Wilnie kolegium jezuickiego w szkołę wyższą. To właśnie z treści listu można wyczytać rzeczywistą intencję autora oraz przeanalizować argumenty, jakimi biskup Walerian Protaszewicz chciał przekonać papieża do swojej koncepcji na funkcjonowanie ośrodka akademickiego na Litwie.

W staraniach wileńskiego hierarchy widoczna jest jego determinacja w zakresie przekształcenia kolegium jezuickiego w szkołę wyższą. Biskup Walerian Protaszewicz wskazywał papieżowi potrzebę kształcenia uniwersyteckiego młodzieży, którą uniemożliwiałoby oddalenie europejskich ośrodków akademickich od Wilna. Ponadto w zgodzie z postanowieniami soboru trydenckiego i założeniami kontrreformacji nowo powstała szkoła wyższa, zdaniem wileńskiego hierarchy, miała przyczynić się do zahamowania rozwoju wyznań niekatolickich i byłaby miejscem wymiany uniwersalnych wartości duchowych. Wileński ośrodek akademicki byłby również propagatorem wiary katolickiej na kraje ościenne, głównie protestanckie. Takimi argumentami posłużył się Walerian Protaszewicz, by przekonać papieża Grzegorza XIII

do wydania dokumentu umożliwiającego erekcją uniwersytetu, która się stała faktem po kilku latach starań wileńskiego biskupa.

Zdecydowano się na tłumaczenie listu biskupa Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z 1576 roku w sprawie erekcji uniwersytetu w Wilnie, by ułatwić dalsze badania nad dokumentem i nad powstaniem Akademii Wileńskiej wszystkim osobom nieznającym łaciny, a w szczególności historykom, historykom prawa czy badaczom z innych dziedzin nauki.

Słowa kluczowe: Walerian Protaszewicz, Grzegorz XIII, Akademia Wileńska, uniwersytet w Wilnie, kontrreformacja, jezuici

AN UNKNOWN LETTER OF BISHOP WALERIAN PROTASZEWICZ TO POPE GREGORY XIII FROM 1576 CONCERNING THE FOUNDATION OF THE VILNIUS UNIVERSITY

Abstract

The article presents a translation and a brief commentary on a letter written by Walerian Protaszewicz, Bishop of Vilnius, to Pope Gregory XIII on June 25, 1576, concerning the foundation of the university in Vilnius. In addressing the Bishop of Rome, the hierarch sought to persuade him to issue a bull that would make it possible to transform the functioning Jesuit college in Vilnius into an institution of higher learning. The letter itself reveals the true intention of its author and allows us to analyze the arguments with which Bishop Walerian Protaszewicz attempted to convince the pope of his vision for an academic center in Lithuania.

His efforts clearly demonstrate determination in striving to elevate the Jesuit college to the status of a university. Bishop Walerian Protaszewicz emphasized to the pope the necessity of providing university-level education for youth, which was hindered by the great distance separating Vilnius from other European academic centers. Moreover, in accordance with the resolutions of the Council of Trent and the aims of the Counter-Reformation, the newly founded university, in the opinion of the Vilnius hierarch, was to contribute to restraining the growth of non-Catholic denominations and become a place for the exchange of universal spiritual values. The Vilnius academic center was also meant to serve as a promoter of the Catholic faith in neighboring, primarily Protestant, countries. These were the arguments used by Walerian Protaszewicz to persuade Pope Gregory XIII to issue a document enabling the establishment of the university, which became a reality after several years of the bishop's efforts.

The decision to translate Bishop Walerian Protaszewicz's letter to Pope Gregory XIII from 1576 concerning the foundation of the Vilnius University was made in order

to facilitate further research on the document and on the origins of the Vilnius Academy for all those unfamiliar with Latin, especially historians, legal historians, and researchers from other fields of scholarship.

Keywords: Walerian Protaszewicz, Gregory XIII, Vilnius Academy, University of Vilnius, Counter-Reformation, Jesuits

1. Wprowadzenie

W dniu 25 czerwca 1576 roku biskup wileński Walerian Protaszewicz-Szuskowski (Protasewicz-Szuskowski, Protasewicz, Suszkowski) napisał do papieża Grzegorza XIII¹ list² w sprawie erekcji Akademii Wileńskiej³. Celem, który prawdopodobnie przyświecał jego autorowi, było przyspieszenie starań związanych z wydaniem buli papieskiej przekształcających wileńskie kolegium jezuickie w ośrodek akademicki w Wilnie⁴.

Zatem zasadnym byłoby przybliżenie – i to w polskiej wersji językowej – dokumentu dotyczącego założenia Akademii Wileńskiej, by ocenić jego wartość historyczną.

¹ Właściwie nazywał się Ugo Boncompagni i urodził się 1 lub 7 stycznia 1502 roku w Bolonii. W swym rodzinnym mieście zdobył gruntowne wykształcenie i został profesorem prawa kościelnego. W dniu 13 maja 1572 roku został wybrany na papieża. W trakcie pontyfikatu otwierał seminaria papieskie, a także jezuickie szkoły wyższe. Jego pontyfikat trwał do 10 kwietnia 1585 roku. Por. R. Fischer-Wollpert, *Leksykon papieży*, Kraków 1996, s. 137–138; J. N.D. Kelly, *Encyklopedia papieży*, Warszawa 1997, s. 376–379.

² Oryginał listu znajduje się w Archiwum Watykańskim: SS *Vescovi*, vol. 10, f 104r-v. List był także publikowany: A. Theiner, *Annales ecclesiastici*, t. II, Romae 1856, s. 210–211; W. Szulc, *Nieznany list b-pa Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z 1576 r. w sprawie erekcji uniwersytetu wileńskiego*, „Ateneum Wileńskie” 1938, nr 13, z. II, s. 270–271. O liście wspominał P. Rabikauskas, *Przywileje fundacyjne Akademii Wileńskiej*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996, s. 20–21.

³ Zob. S. Bednarski, *Dwieście lat Wileńskiej Akademii Jezuickiej 1570–1773. Próba syntezy*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie*, t. I, Lwów 1935, s. 290; K. Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007, s. 319 i n. Zob. P. Niczyporuk, *Powstanie Wydziału Prawa Akademii Wileńskiej*, [w:] *Filozofowie Rzeczypospolitej w kulturach Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy. Konteksty geograficzne i koncepcyjne*, red. S. Huber, D. Viliūnas, Warszawa 2025, s. 177–208.

⁴ L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. I: *Początki Akademii Wileńskiej (1570–1599)*, Rzym 1984, s. 56 i n.; P. Rabikauskas, *Przywileje fundacyjne Akademii Wileńskiej...*, s. 20–21.

W szczególności warto zainteresować się jego treścią, a głównie zwrócić uwagę na argumenty, których używał autor listu, by przekonać papieża do wydania dokumentu fundacyjnego.

Wobec powyższego sformułowano następującą hipotezę badawczą: Walerian Protaszewicz, biskup wileński, przyczynił się w sposób znaczący do założenia uniwersytetu w Wilnie i wspierał tę inicjatywę, interweniując u papieża o wydanie stosownego dokumentu erekcyjnego. W związku z tak zakreśloną hipotezą wyróżniono problemy badawcze wymagające przeanalizowania.

W pierwszej kolejności należy zweryfikować, dlaczego biskup Walerian Protaszewicz w sprawie erekcji uniwersytetu zwrócił się bezpośrednio do Rzymu, do papieża. Ponadto należałoby przeanalizować kolejny problem badawczy, tj. ustalić, dlaczego tak istotnym było uzyskanie zgody papieskiej i dlaczego tak bardzo zależało biskupowi na założeniu szkoły wyższej w Wilnie.

Rozwiązanie sformułowanych problemów badawczych oraz weryfikacja postawionej hipotezy oparte są na metodach historycznoprawnej oraz dogmatycznoprawnej, pozwalających na naukową analizę zachowanych rękopisów oraz dokumentów uniwersyteckich, a także na metodach funkcjonalnej i celowościowej.

2. Sylwetka biskupa Waleriana Protaszewicza, autora listu

Walerian Protaszewicz (Protaszewicz-Szuszkowski, Suszkowski) urodził się w początkach wieku XVI (około 1505 roku) na Litwie w rodzinie bojarskiej (kniaziowskiej?) herbu Drzewica, osiadłej w Szuszkowie koło Krajska⁵, w dawnym województwie mińskim⁶. Jednakże o wielu aspektach jego życia, takich jak rok urodzenia, miejsca i formy edukacji czy wreszcie pochodzenie, nie mamy informacji w źródłach ani literaturze przedmiotu. Niewątpliwie późniejszy biskup Walerian Protaszewicz był osobą wykształconą i już w młodym wieku został przyjęty na dwór królowej Bony, małżonki Zygmunta I Starego, gdzie objął funkcję pisarza.

⁵ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku: ustrój*, Poznań 1993, s. 121.

⁶ K.R. Prokop, *Sylwetki biskupów łuckich*, Biały Dunajec–Ostróg 2001, s. 47–50.

Prawdopodobnie owe zaszczyty zawdzięczał protekcji starosty żmudzkiego Stanisława Kieżgajły⁷, z którym mógł być nawet spowinowacony.

Jako osoba duchowna był proboszczem w Krożach, kanonikiem żmudzkim (1533), kanonikiem wileńskim (1537) czy dziekanem kapituły katedralnej w Wilnie (ok. 1544/1545). Ponadto w latach 1532–1544 stał przyszły biskup na czele polskiej kancelarii królowej Bony i zarządzał jej dobrami położonymi na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 1544 roku Walerian Protaszewicz przeszedł na służbę Zygmunta Augusta i został jego sekretarzem. Od 1549 roku jako pisarz kierował kancelarią ruską Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Przypuszczalnie w roku 1547 Walerian Protaszewicz został biskupem łuckim. Jednakże decyzję w tej sprawie papież Paweł III podjął 27 maja 1549 roku, zaś sakrę z rąk ordynariusza wileńskiego Pawła Algimunta Holszańskiego Protaszewicz przyjął dopiero ok. 1554 roku. Jego rządy w diecezji trwały siedem lat, w czasie których musiał on zmagać się z postęпами reformacji w powierzonej jego pieczy diecezji. Zyskał z tego tytułu pochwałę ze strony biskupa (późniejszego kardynała) Stanisława Hozjusza⁸. W 1550 roku Walerian Protaszewicz wydał statut dla członków kapituły katedralnej, kładąc w nim nacisk na obowiązek stałego rezydowania przy katedrze i uczestniczenia w modlitwach chórowych. Natomiast w 1554 roku zwołał synod diecezjalny, który obradował w dniach 22–24 kwietnia w kościele św. Jana Chrzciciela w Janowie Podlaskim i na którym ogłosił dekret potępiający działających na Podlasiu kaznodziejów protestanckich: Szymona Zacjusza z Proszowic, Hieronima Piekarskiego z Białej i Walentyna Duszę⁹.

⁷ K. Pietkiewicz, *Kieżgajłowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku: ze studiów nad rozwojem własności ziemskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w Średniowieczu*, Poznań 1982, s. 55 i n.; G. Błaszczuk, op. cit., s. 159.

⁸ A Szorc, *Biskup wileński Walerian Protaszewicz Szuszkowski we współpracy z biskupami warmińskimi Stanisławem Hozjuszem i Marcinem Kromerem w dziele potrydenckiej odnowy Kościoła*, [w:] *The ecumenical council of Trent (1545–1653) and the culture of Lithuania*, red. L. Jovaiša, Wilno 2009, s. 46–63.

⁹ H. Lulewicz, *Walerian Protasewicz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, t. 28, Kraków 1984–1985, s. 517–521, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/walerian-protasewicz-h-drzewica-ok-1505-1579-biskup-wilenski-etc> (dostęp: 12.09.2025).

Biskupem wileńskim został Walerian Protaszewicz po śmierci swego niegdysiejszego konsekratego i dalszego poprzednika na stolicy biskupiej w Łucku – Pawła Algimunta Holszańskiego. Król Zygmunt II August udzielił mu stosownej nominacji w końcu listopada 1555 roku, natomiast papież Paweł IV – 10 kwietnia 1556 roku. W diecezji wileńskiej rządy Waleriana Protaszewicza trwały 23 lata i bardzo często ordynariusz musiał stawiać czoło rozwojowi protestantyzmu. Próbował usunąć z urzędu biskupa pomocniczego wileńskiego Jerzego Albinusa oraz przeprowadził w latach 1559 i 1563 synody diecezjalne.

Biskup Walerian Protaszewicz w roku 1569 sprowadził do Wilna zakon jezuitów, przypuszczalnie za namową kardynała Stanisława Hozjusza¹⁰. Towarzystwo Jezusowe otworzyło tu dnia 27 września 1570 roku swoje pierwsze w Wielkim Księstwie Litewskim kolegium, które wileński ordynariusz obdarzył dobrami Dworzyszcz, Kamieniołok i Myssoł. Ponadto biskup Walerian Protaszewicz przyjął w 1574 roku na swego koadiutora z prawem następstwa wówczas 18-letniego Jerzego Radziwiłła, co przypuszczalnie dokonało się za usilnym staraniem krewnych magnata. Młodzieniec ów niebawem został wysłany na studia do Rzymu.

Walerian Protaszewicz był także jednym ze współautorów zawartej na sejmie lubelskim 1569 roku ostatecznej unii pomiędzy Polską i Litwą. Był także obecny w dniu 4 października 1562 roku w Wilnie podczas zawarcia małżeństwa Katarzyny Jagiellonki z księciem Finlandii Janem Wazą, późniejszym królem Szwecji, z którego to związku narodził się przyszły władca Rzeczypospolitej Obojga Narodów – Zygmunt III.

Walerian Protaszewicz przyczynił się również, i to na kilka miesięcy przed śmiercią, do erygowania w Wilnie wyższej uczelni akademickiej (1578/1579). Zmarł 31 grudnia 1579 roku i został pochowany w katedrze wileńskiej, w grobowcu pod ołtarzem Krzyża Świętego.

¹⁰ L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1, s. 42.

3. Łacińska treść listu na podstawie rękopisu oraz jego drukowanych wydań¹¹

Beatissime Pater et Domine Domine clementissime.

Post oscula beatorum pedum et mei humillimam in gratiam commendationem.

Ex Collegio Societatis Jesu, quod Dei benignitate in hac civitate Vilnensi per me fundatum est, qui fructus ad Ecclesiam Dei et Rempublicam perveniant scio Sanctitatem Vestram, cum ea de re etiam od (sic!) me indignum dare suas literas dignata sit non ignorare. Quod etsi nondum usque adeo plenam habeat foundationem, spero tamen si Domini misericordia mihi vitam prorogaverit, accedente regia liberalitate ac benignitate plenam esse futuram. Ea spe fretus cogitavi maxime e re futurum, si in hoc Collegio Universitas constitueretur, cum in Magno Ducatu Lithuaniae, qui latitudine Regno Poloniae comparari potest, alibi nusquam sit necesse possit. Video enim hunc non solum ex ipsa Lithuania, sed etiam ex Polonia, Prussia, Livonia, imo etiam ex Germania, propter commoditatem victus non parvum fore confluum, maxime si sciant se in Universitate literis operam daturos, et ex ea non solum literarum fructum, sed etiam testimonium eruditionis relaturos. Quamobrem Sanctitati Vestrae humiliter suplico, dignetur Collegio Vilnensi Universitatis privilegia largiri, ut in eo cum caetera pro more Universitatum fieri tum baccalaurei, magistri eis artibus et philosophia, licenciati et doctores in theologia creari possint, ad maiorem Dei gloriam et catholicam studiorum amplificationem. Quod non dubito etiam ipsi Regi Poloniae, quem brevi in Lithuaniam venturum speramus fore gravissimum et quidquid privilegiorum Collegio Vilnensi concesserit Sanctitas Vestra summa voluntate ab illo confirmatum iri. Cum his me et minima obsequia ac indignas orationes meas gratiae et benignitati Sanctitatis Vestrae submissae commendo et Deum precor, ut Sanctitatem Vestram diu Ecclesiae suae servet firmam et valentem.

Vilnae, 25 Iunii anno Dom. 1576.

Eiusdem Sanctitatis Vestrae Minimus Capellanus

Valerianus Episcopus Vilnensis.

¹¹ Zob. przypis 1.

4. Polski przekład listu biskupa Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z 1576 roku

Najświętszy Ojcze i Najłaskawszy Panie!

Po ucałowaniu błogosławionych stóp [Waszej Świętobliwości]¹² i po najpokorniejszym powierzeniu się [Waszej] łasce.

Zdaję sobie sprawę, że Wasza Świętobliwość wie dobrze, jakie owoce przypadają w udziale Kościołowi Bożemu i Rzeczypospolitej z kolegium Towarzystwa Jezusowego, które dzięki dobroci Boga ufundowałem w owym wileńskim mieście. Wiem o tym, ponieważ Wasza Świętobliwość zechciała nawet do mnie (choć jestem niegodny) wysłać list w tej sprawie. Choć kolegium to aż dotąd jeszcze nie posiada pełnej fundacji, żywię jednak nadzieję, że jeśli miłosierdzie Pana przedłuży mi życie, a dołączy się do niego królewska szczodroblliwość i dobroć, kolegium będzie cieszyło się fundacją na pełnych prawach. Ufny w tę nadzieję pomyślałem, że przyniesie szczególną korzyść, gdyby w owym kolegium założono uniwersytet, skoro w Wielkim Księstwie Litewskim, które pod względem wielkości można przyrównać do Królestwa Polskiego, nigdzie indziej nie ma potrzeby, by mógł [istnieć taki uniwersytet]. Widzę bowiem, że – ze względu na dogodność utrzymania – będzie napływało niemało [studentów] nie tylko z samej Litwy, lecz także z Polski, Prus, Inflant, a nawet z Niemiec, zwłaszcza jeśli będą oni wiedzieli, że będą oddawali się naukom na uniwersytecie i że wyniosą z niego nie tylko owoc w postaci nauk, ale i świadectwo [swego] wykształcenia. Przeto kornie błagam, aby Wasza Świętobliwość raczyła udzielić Kolegium Wileńskiemu przywilejów, jakie przysługują uniwersytetowi – tak aby nie tylko mogły się w nim dziać pozostałe rzeczy, zgodnie z obyczajem uniwersytetów, lecz także aby można było tam nadawać stopnie bakałarzy, magistrów w zakresie tych sztuk i filozofii oraz licencjatów i doktorów w zakresie teologii, ku większej chwale Bożej i ku pomnażaniu studiów katolickich. Nie wątpię, że będzie to stanowiło najważniejszą troskę również dla samego króla Polski, co do którego spodziewamy się, że w krótkim czasie przybędzie na Litwę. Nie wątpię też w to, że jakiegokolwiek przywileje przyzna Kolegium Wileńskiemu Wasza Świętobliwość, zostaną przez niego potwierdzone z najwyższą chęcią. Z nimi pokornie powierzam łasce i dobroci Waszej Świętobliwości siebie i najmniejsze posłuszeństwo, i moje niegodne modlitwy oraz błagam Boga, aby Waszą Świętobliwość na długo zachował dla swego Kościoła w dobrym zdrowiu i sile.

Wilno, 25 czerwca Roku Pańskiego 1576.

*Najuniżeńszy kapłan Waszej Świętobliwości
Walerian, biskup wileński.*

¹² Fragmenty w nawiasach kwadratowych są dopowiedzeniami autora artykułu.

5. Znaczenie korespondencji biskupa z papieżem

Biskup wileński Walerian Protaszewicz dnia 25 czerwca 1576 roku wystosował prośbę do papieża o wydanie bulli przekształcającej kolegium jezuickie w Wilnie w placówkę akademicką. Wymienił przy tym powody, które mogłyby przekonać Grzegorza XIII do przyznania praw uniwersyteckich szkole w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jak słusznie zauważył Ludwik Piechnik, biskup wileński Walerian Protaszewicz zdawał sobie dobrze sprawę ze ścisłej zależności pomiędzy zwycięskim pochodem nowych wyznań przez Litwę a beznadziejnym stanem szkolnictwa¹³. Ratunek w rozpaczliwej dla Kościoła sytuacji widział w zorganizowaniu nowej szkoły katolickiej, i to szkoły wyższej. W tym przekonaniu utwierdzały go nie tylko uchwały soboru trydenckiego¹⁴.

Biskup w liście do papieża podnosił, że Wielkie Księstwo Litewskie ma obszar zbliżony z Królestwem Polskim, nie ma żadnego uniwersytetu i w żadnym innym mieście nie można go tam założyć, jak tylko w jego stolicy – Wilnie. Hierarcha uważał ponadto, iż Akademia Wileńska, jako najbardziej na Wschód wysunięty ośrodek kultury zachodniej, będzie promieniować daleko poza granice Litwy, obejmując swym wpływem całe Inflanty, Skandynawię czy nawet część Niemiec. Ze względu na łatwe warunki utrzymania w Wilnie oczekiwał istotnego napływu studentów, nie tylko z Litwy, ale i z Polski oraz innych krajów ościennych. Zdaniem biskupa Waleriana Protaszewicza młodzież dzięki studiom na uniwersytecie nie tylko ubogaci swoje umiejętności, lecz także będą mogła otrzymać dyplom ukończenia studiów¹⁵, co też nie było bez znaczenia.

Hierarcha podkreślił, że przyznanie przez papieża praw uniwersyteckich spotka się również z aprobatą monarchy, który po przybyciu na Litwę zatwierdzi wszystkie przywileje, jakich zwierzchnik kościoła kolegium jezuitów w Wilnie udzieli. Biskup zwracał uwagę na trudności z zapewnieniem środków materialnych związanych z funkcjonowaniem nie tylko tej placówki akademickiej, ale i samego kolegium należącego do Towarzystwa Jezusowego. W rozwiązaniu tych problemów miały pomóc hojność i łaska króla, a także długie życie hierarchy wileńskiego.

¹³ L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1, s. 42.

¹⁴ Por. J.W. Woś, *Il Regno di Polonia e il Concilio di Trento*, [w:] *Il Concilio di Trento come crocevia della politica europea*, red. H. Jedin, P. Prodi, Bologna 1979, s. 137–159.

¹⁵ Por. P. Rabikauskas, *Przywileje fundacyjne Akademii Wileńskiej...*, s. 20 i n.

Biskup Walerian Protaszewicz prosił papieża, by nowo powstała uczelnia składała się ze studium nauk humanistycznych oraz wydziałów: filozoficznego i teologicznego. Zatem taka struktura Akademii Wileńskiej mogła odpowiadać zwyczajowo przyjętej strukturze organizacyjnej wyższych szkół jezuickich, na których znajdowały się jedynie trzy wydziały¹⁶. Jednakże taki argument nie może być uznany za przekonujący. Nieznane były bowiem powody zaproponowania przez hierarchę wileńskiego właśnie takiej struktury organizacyjnej uczelni. Biskup Walerian Protaszewicz prosił papieża, by zezwolił na nauczanie w nowo powstałej szkole wyższej przedmiotów, które były wykładane na uniwersytetach w Polsce i innych krajach chrześcijańskich¹⁷. Zatem hierarcha wileński nalegał na zezwolenie na nadawanie stopni naukowych, tj. bakalarzów, magistrów, licencjatów i doktorów nauk wyzwolonych, filozofii i teologii. W powstaniu nowej szkoły wyższej w Wilnie widział biskup Walerian Protaszewicz możliwość kontynuowania wychowania młodzieży w duchu katolickim, i to na akademickim poziomie.

Paulus Rabikauskas uważał, że kuria papieska nie mogła od ręki spełnić prośby wileńskiego biskupa, gdyż należało w pierwszej kolejności rozwiązać trudności związane z zapewnieniem placówce akademickiej środków materialnych. Brak bulli miał być podyktowany obawą o przyszłość uniwersytetu i jego funkcjonowanie bez jakichkolwiek trudności finansowych. Ponadto Paulus Rabikauskas twierdził, że papież zwlekał z wydaniem stosownego dokumentu z uwagi na brak decyzji monarchy w tym względzie. Jego zdaniem o takim rozwoju wydarzeń mogą świadczyć dalsze kroki biskupa Waleriana Protaszewicza, a w szczególności nabycie w 1577 roku, od książąt Radziwiłłów, rozległych dóbr z osadą Żmudki, niedaleko Wiłkomierza, które to dobra miały zabezpieczyć materialnie przyszły uniwersytet¹⁸.

Nie do końca można podzielić poglądu Paulusa Rabikauskasa. Biskup Walerian Protaszewicz prosił papieża o przekształcenie istniejącego kolegium w placówkę uniwersytecką. Zapewnienie środków materialnych było ważne, lecz nie mogło przesądzać o braku decyzji kurii rzymskiej. Być może w Wilnie brakowało odpowiedniej kadry, która zapewniłaby kształcenie na poziomie uniwersyteckim. Nie myli się chyba

¹⁶ S. Bednarski, *Dwieście lat Wileńskiej Akademii Jezuickiej...*, s. 291.

¹⁷ P. Rabikauskas, *Przywileje fundacyjne Akademii Wileńskiej...*, s. 29.

¹⁸ Ibidem, s. 21.

Ludwik Piechnik, twierdząc, iż „Rzym przez kilka lat odmawiał przyjęcia fundacji z powodu braku odpowiedniej kadry profesorów”¹⁹.

Właśnie w czerwcu 1576 roku biskup napisał w sprawie podniesienia kolegium do rangi uniwersytetu nie tylko do papieża, ale również do generała zakonu i Jerzego Radziwiłła, biskupa wileńskiego, przebywającego w Rzymie²⁰. Sugerował, że byłoby dobrze, gdyby problem uniwersytetu w Wilnie został załatwiony przed wyjazdem Jerzego Radziwiłła z Rzymu, ponieważ to zmniejszyłoby wydatki. Zatem starania biskupa Waleriana Protaszewicza o przekształcenie kolegium w uniwersytet były dobrze przemyślane.

Jak zatem należy interpretować list ordynariusza wileńskiego do papieża Grzegorza XIII z 1576 roku? Czy bulla papieska była dokumentem koniecznym do założenia szkoły wyższej w Wilnie? Nie myli się Paulus Rabikauskas, iż literatura naukowa dotycząca uniwersytetu ledwo ją zauważała i uważała za mało znaczący dodatek w procedurze erekcyjnej²¹. Większość badaczy była zgodna, że Akademia Wileńska zawdzięczała swoje istnienie przywilejowi królewskiemu, zaś bulla papieska mogła być uznana co najwyżej za dodatkowe potwierdzenie samego aktu założycielskiego²².

Nie można natomiast zgodzić się z innym poglądem Paulusa Rabikauskasa, a mianowicie że list biskupa Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z 25 czerwca 1576 roku wyrażał przekonanie założyciela i jego doradców, że papieska bulla fundacyjna stanowi wystarczającą podstawę dla powołania do życia uniwersytetu²³. Ordynariusz wileński odwołuje się do dwóch aktów: królewskiego dyplomu erekcyjnego i dokumentu papieskiego, które to mogą w majestacie prawa przekształcić kolegium jezuickie w Akademię Wileńską. Ponadto późniejsze wydarzenia niejako potwierdzały powyższą tezę.

¹⁹ L. Piechnik, *Akademia Universitas Societatis Jesu najstarsza uczelnia wileńska*, [w:], *Z dziejów...*, s. 222.

²⁰ L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1, s. 55.

²¹ P. Rabikauskas, *Przywileje fundacyjne Akademii Wileńskiej...*, s. 29.

²² M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska: próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862, s. 415 i n.; J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. I, Kraków 1899–1900, s. 43–44; L. Janowski, *Wszechnica Wileńska 1578–1842*, Wilno 1921, s. 2.

²³ P. Rabikauskas, *Przywileje fundacyjne Akademii Wileńskiej...*, s. 29.

W maju 1577 roku na prowincjalnym synodzie obradującym w Piotrkowie postanowiono zobowiązać każdą diecezję do płacenia określonej daniny rocznej na rzecz Uniwersytetu Krakowskiego²⁴. Nieobecny na synodzie biskup Walerian Protaszewicz postanowił przeciwdziałać tym postanowieniom, które mógł odczytywać jako próbę storpedowania jego zabiegów mających na celu przekształcenie kolegium jezuickiego w Wilnie w szkołę wyższą²⁵. Dlatego też hierarcha wileński w liście z dnia 8 lipca 1577 roku zwrócił się do papieża z prośbą o spowodowanie, by został zwolniony od tego rodzaju podatku²⁶.

Jednakże nie sam główny powód petycji skierowanej do Watykanu może mieć tutaj znaczenie, lecz przywołana przez biskupa Waleriana Protaszewicza argumentacja, która stanowi niejako rozwinięcie stanowiska z listu z 1576 roku. Hierarcha niejako ponowił w niej prośbę o wydanie stosownej bulli przekształcającej kolegium jezuickie w Wilnie w szkołę wyższą. Wskazał po raz kolejny na niezbędną uniwersytetu z siedzibą na Litwie. Zdaniem biskupa, chociaż z Krakowa łatwo dotrzeć do innych zagranicznych wyższych uczelni, chociażby tych umiejscowionych w Pradze czy Wiedniu, to i tak jest on konieczny dla Polski. Hierarcha wileński jeszcze raz podnosił, że wszystkie ważniejsze ośrodki akademickie były oddalone od Litwy i przez to było utrudnione studiowanie tam młodzieży pochodzącej z tej prowincji.

Ponadto biskup Walerian Protaszewicz argumentował, iż powołanie szkoły wyższej w Wilnie przyczyni się do zahamowania rozwoju wyznań niekatolickich i że będzie to miejsce wymiany uniwersalnych wartości duchowych. Zdaniem hierarchy wileński ośrodek akademicki przyczyni się również do propagowania wiary katolickiej na kraje ościenne, jak również i na Królestwo Szwedzkie. Zatem biskup Walerian Protaszewicz nie tylko jeszcze raz powtórzył papieżowi Grzegorzowi XIII swoje argumenty

²⁴ Diecezji wileńskiej została wyznaczona kontrybucja roczna 100 złotych trzydziestogroszowych – zob. A. Pawiński, *Synod Piotrkowski w roku 1577*, [w:] *Początki panowania w Polsce Stefana Batorego, 1575–1577 (Źródła dziejowe, t. IV)*, Warszawa 1877, s. XXXI.

²⁵ Por. B. Natoński, *Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI wieku*, Kraków 2002, s. 15 i n.; I. Lewandowska-Malec, *Spór akademików z jezuitami o monopol na szkolnictwo wyższe w Koronie. Zagadnienia historycznoprawne*, [w:] *Cuius regio, eius religio? Publikacja po Zjeździe Historyków Państwa i Prawa*, t. II, red. G. Górski, L. Ćwikła, M. Lipska, Lublin 2008, s. 85–96.

²⁶ Oryginał listu znajduje się w Archiwum Watykańskim: *SS Vescovi, vol. 10, f 293r-v*. List był także publikowany: A. Theiner, op. cit., s. 314–315.

przemawiające za erekcją uniwersytetu wileńskiego, ale jeszcze je rozwinął i ubogacił. Słowa hierarchy wskazują na jego determinację w staraniach o uczelnię wyższą w Wilnie.

Prawa uniwersyteckie uczelnia jezuicka uzyskała na mocy przywileju wydanego przez króla Stefana Batorego z dnia 7 lipca 1578 roku²⁷. Taka forma dokumentu królewskiego była jednak wystarczająca, by przedstawić go papieżowi celem wyrażenia zgody na fundację Akademii Wileńskiej²⁸. Z kolei dnia 1 kwietnia 1579 roku w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego Stefan Batory wystawił trzy dokumenty²⁹.

Pierwszy z nich przyznawał kolegium jezuickiemu tytuł i prawa uniwersyteckie i może być uznany za właściwy akt założenia Akademii Wileńskiej³⁰. Drugi dokument królewski z dnia 1 kwietnia 1579 roku zatwierdzał podpisany przez biskupa Waleriana Protaszewicza akt fundacyjny i wraz z pierwszym został wydany w formie uroczystego aktu³¹. Trzeci z dnia 1 kwietnia 1579 roku zwalniał kolegium jezuickie z cła za spław Wilią do Wilna drzewa zakupionego na własne potrzeby i został wydany w formie listu otwartego³².

²⁷ *Archivum Romanum Societatis Iesu* (dalej cytowane ARSI) dział *Lithuanica* 36 f. 274^v; *Przywilej króla Stefana (Batorego) dany jezuitom kolegium wileńskiego, we Lwowie 7 lipca roku 1578, na ustanowienie Akademii w Wilnie, gabinetowy, tak zwany kieszonkowy, potrzebujący potwierdzenia stanów Rzeczypospolitej na sejmie...*, [w:] M. Baliński, op. cit., s. 416. Por. S. Bednarski, *Geneza Akademii Wileńskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, Wilno 1929, s. 12 i n.; V. Lyavshuk, *Stephan Bathory and the Jesuits in Grodno. First Attempt to Found a Collegium*, „Medieval and Early Modern for Central and Eastern Europe” 2010, nr 2, s. 196; M. Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Gdańsk 2015, s. 23; A. Karabowicz, *Prawodawstwo sejmowe i królewskie za panowania Stefana Batorego (1576–1586)*, Warszawa 2022, s. 331 i n.

²⁸ P. Rabikauskas, *Die Gründungsbulle der Universität Vilnius (30. Oktober 1579)*, „Archivum Historiae Pontificiae” 1978, vol. 16, s. 160–164.

²⁹ L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1, s. 56.

³⁰ P. Rabikauskas, *Die Gründungsbulle der Universität Vilnius...*, s. 132.

³¹ L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1, s. 61.

³² P. Rabikauskas, *Przywileje fundacyjne Akademii Wileńskiej...*, s. 25; P. Niczyporuk, *Powstanie Wydziału Prawa Akademii Wileńskiej*, s. 182 i n.

Natomiast w dniu 30 października 1579 roku³³ papież Grzegorz XIII wydał bullę, mocą której uznał kolegium jezuickie w Wilnie za szkołę wyższą³⁴. Przywilej królewski mógł być konieczny jako *condicio sine qua non* do wydania bulli papieskiej, która była konieczna do powołania uniwersytetu w Wilnie, gdyż chodziło o szkołę wyższą, na której teologia zajmowała miejsce centralne³⁵. Królewski akt nadania został potwierdzony uchwałą sejmową przyjętą w 1585 roku³⁶. Starania biskupa Waleriana Protaszewicza zainicjowane listem skierowanym do papieża Grzegorza XIII z dnia 25 czerwca 1576 roku zakończyły się sukcesem.

6. Wnioski

W Wilnie powstała szkoła wyższa i zgodnie z zamysłem biskupa Waleriana Protaszewicza dokonano tego poprzez przekształcenie funkcjonującego tam kolegium jezuickiego. Biskup, i to niewątpliwie poprzez korespondencję z Grzegorzem XIII, zainicjowaną listem z dnia 25 czerwca 1576 roku, przyczynił się do wydania stosownej bulli papieskiej. Hierarcha był zdeterminowany w swych staraniach o uczelnię wyższą w Wilnie, co okazywał chociażby w dokumentach kierowanych do Watykanu. Treść listu oddaje zamierzenia biskupa, rzeczywistą intencję jej autora, a także to, jakimi słowami i argumentami chciał przekonać papieża do swojej koncepcji przekształcenia kolegium jezuickiego w Wilnie w szkołę wyższą.

³³ Część badaczy datuje bullę papieską na 29 października, zob. uwagi w tej materii w: P. Rabikauskas, *Die Gründungsbulle der Universität Vilnius...*, s. 146.

³⁴ *Bultarum, diplomatum et privilegiorum sanetorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio*, t. VIII, Torinas 1863, f. 561–562; *Bulla Grzegorza XIII Najwyższego Pasterza. Wyjęta z rzymskiego bullariusza. C. II*, [w:] M. Baliński, op. cit., s. 427. Por. L. Piechnik, *Akademia Universitas Societatis Jesu najstarsza uczelnia wileńska...*, s. 223; P. Niczyporuk, *Nauczanie prawa rzymskiego w Akademii Wileńskiej*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie, idee, prawo. Materiały ze Zjazdu Katedr Historycznoprawnych Augustów 15–18 września 2000 r.*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 148 i n.

³⁵ P. Rabikauskas, *Przywileje fundacyjne Akademii Wileńskiej...*, s. 29.

³⁶ *Akt fundacji i uposażenia Akademii Wileńskiej przez Waleriana Protasiewicza, biskupa wileńskiego uczyniony 24 sierpnia 1578 roku, a potwierdzony przez króla Stefana Batorego, naprzód w Wilnie 1 kwietnia 1579 roku, potem zaś za zgodą wszystkich stanów powtórnie na sejmie w Warszawie 23 lutego 1585 roku*, [w:] M. Baliński, op. cit., s. 417 i n. Zob. S. Bednarski, *Dwieście lat Wileńskiej Akademii Jezuickiej...*, s. 290. Zob. także: L. Janowski, *Historiografia Uniwersytetu Wileńskiego*, część 1, Wilno 1921, s. 8; J. Wiśtock, *Prawo rzymskie w Polsce*, Warszawa 1945, s. 52.

Walerian Protaszewicz wskazywał, iż jego zamierzenie mogło stanowić realizację postanowień soboru trydenckiego i założeń kontrreformacji. Jednakże biskup wskazywał w pierwszej kolejności, że potrzeby kształcenia i oddalenie ośrodków akademickich od Wilna determinują powstanie uniwersytetu w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dążenia Waleriana Protaszewicza miały na celu uzyskanie bulli papieskiej, która była konieczna do powołania uniwersytetu w Wilnie, bowiem chodziło o szkołę wyższą, na której teologia zajmowała miejsce centralne. Natomiast okoliczności wydania dokumentów erekcyjnych mogą wskazywać, iż w pierwszej kolejności musiał być wydany dyplom królewski, a następnie bulla papieska i konstytucja sejmowa, która kończyła proces powstania szkoły wyższej w Wilnie.

Można mieć tylko nadzieję, że tłumaczenie listu biskupa Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z 1576 roku w sprawie erekcji uniwersytetu w Wilnie ułatwi dalsze badania nad dokumentem ze strony historyków, historyków prawa, filologów klasycznych czy romanistów.

Bibliografia

Rękopisy i starodruki

List biskupa Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z dnia 25 czerwca 1576 r., Archiwum Watykańskie *SS Vescovi*, vol. 10, f 104r-v. (A. Theiner, *Annales ecclesiastici*, t. II, Romae 1856, s. 210–211).

List biskupa Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z dnia 8 lipca 1577 r., Archiwum Watykańskie *SS Vescovi*, vol. 10, f 293r-v. (A. Theiner, *Annales ecclesiastici*, t. II, Romae 1856, s. 314–315).

Archivum Romanum Societatis Iesu (dalej cytowane ARSI) dział *Lithuanica* 36 f. 274^v.

Przywilej króla Stefana (Batorego) dany jezuitom kolegium wileńskiego, we Lwowie 7 lipca roku 1578, na ustanowienie Akademii w Wilnie, gabinetowy, tak zwany kieszonkowy, potrzebujący potwierdzenia stanów Rzeczypospolitej na sejmie..., [w:] Michał Baliński, *Dawna Akademia Wileńska: próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862, s. 416.

Akt fundacji i uposażenia Akademii Wileńskiej przez Waleriana Protasiewicza, biskupa wileńskiego uczyniony 24 sierpnia 1578 roku, a potwierdzony przez króla Stefana Batorego, naprzód w Wilnie 1 kwietnia 1579 roku, potem zaś za zgodą wszystkich stanów powtórnie na sejmie w Warszawie 23 lutego 1585 roku, [w:] Michał Baliński, *Dawna Akademia Wileńska: próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862, s. 417 i n.

Bultarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio, t. VIII, Torinas 1863, f. 561–562.

Bulla Grzegorza XIII Najwyższego Pasterza. Wyjęta z rzymskiego bullariusza. C. II, [w:] Michał Baliński, *Dawna Akademia Wileńska: próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862, s. 427.

Literatura

Baliński Michał, *Dawna Akademia Wileńska: próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862.

Bednarski Stanisław, *Dwieście lat Wileńskiej Akademii Jezuickiej 1570–1773. Próba syntezy*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie*, t. I, Lwów 1935, s. 289–294.

Bednarski Stanisław, *Geneza Akademii Wileńskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, Wilno 1929, s. 1–22.

Bieliński Józef, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. I, Kraków 1899–1900.

Błaszczyk Grzegorz, *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku: ustrój*, Poznań 1993.

Fischer-Wollpert Rudolf, *Leksykon papieży*, Kraków 1996.

Janowski Ludwik, *Historiografia Uniwersytetu Wileńskiego*, część 1, Wilno 1921.

Janowski Ludwik, *Wszechnica Wileńska 1578–1842*, Wilno 1921.

Karabowicz Anna, *Prawodawstwo sejmowe i królewskie za panowania Stefana Batorego (1576–1586)*, Warszawa 2022.

Kelly John Norman Davidson, *Encyklopedia papieży*, Warszawa 1997.

Lewandowska-Malec Izabela, *Spór akademików z jezuitami o monopol na szkolnictwo wyższe w Koronie. Zagadnienia historycznoprawne*, [w:] *Cuius regio, eius religio? Publikacja po Zjeździe Historyków Państwa i Prawa*, t. II, pod red. Grzegorza Górskiego, Leszka Ćwikły i Marzeny Lipskiej, Lublin 2008, s. 85–96.

Lulewicz Henryk, *Walerian Protasewicz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, t. XXVIII, Kraków 1984–1985, s. 517–521, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/walerian-protasewicz-h-drzewica-ok-1505-1579-biskup-wilenski-etc> (dostęp: 12.09.2025).

Lyavshuk Vladimir, *Stephan Bathory and the Jesuits in Grodno. First Attempt to Found a Collegium*, „Medieval and Early Modern for Central and Eastern Europe” 2010, nr 2, s. 185–213.

Natoński Bronisław, *Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI wieku*, Kraków 2002.

Niczyporuk Piotr, *Nauczanie prawa rzymskiego w Akademii Wileńskiej*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie, idee, prawo. Materiały ze Zjazdu Katedr Historycznoprawnych Augustów 15–18 września 2000 r.*, red. Adam Lityński, Piotr Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 145–162.

- Niczyporuk Piotr, *Powstanie Wydziału Prawa Akademii Wileńskiej*, [w:] *Filozofowie Rzeczypospolitej w kulturach Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy. Konteksty geograficzne i koncepcyjne*, red. Steffen Huber, Dalius Viliūnas, Warszawa 2025, s. 177–208.
- Pawiński Adolf, *Synod Piotrkowski w roku 1577*, [w:] *Początki panowania w Polsce Stefana Batorego, 1575–1577 (Źródła dziejowe, t. IV)*, Warszawa 1877, s. XXXI.
- Piechnik Ludwik, *Akademia Universitas Societatis Jesu najstarsza uczelnia wileńska*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, pod red. Ludwika Piechnika, Kazimierza Puchowskiego, Kraków 1996, s. 221–234.
- Piechnik Ludwik, *Dzieje Akademii Wileńskiej, t. I: Początki Akademii Wileńskiej (1570–1599)*, Rzym 1984.
- Pietkiewicz Krzysztof, *Kieżgajłowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku: ze studiów nad rozwojem własności ziemskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w Średniowieczu*, Poznań 1982.
- Prokop Krzysztof Rafał, *Sylwetki biskupów łuckich*, Biały Dunajec–Ostróg 2001.
- Puchowski Kazimierz, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007.
- Rabikauskas Paulus, *Die Gründungsbulle der Universität Vilnius (30. Oktober 1579)*, „Archivum Historiae Pontificiae” 1978, 16, s. 160–164.
- Rabikauskas Paulus, *Przywileje fundacyjne Akademii Wileńskiej*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, pod red. Ludwika Piechnika, Kazimierza Puchowskiego, Kraków 1996, s. 19–31.
- Szorc Alojzy, *Biskup wileński Walerian Protaszewicz Szuszkowski we współpracy z biskupami warmińskimi Stanisławem Hozjuszem i Marcinem Kromerem w dziele potrydenckiej odnowy Kościoła*, [w:] *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*, Wilno 2009, s. 46–65.
- Szulc Władysław, *Nieznany list b-pa Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z 1576 r. w sprawie erekcji uniwersytetu wileńskiego*, „Ateneum Wileńskie” 1938, nr 13(II), s. 270–271.
- Tarkowski Mikołaj, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Gdańsk 2015.
- Theiner Augustin, *Annales ecclesiastici*, t. II, Romae 1856.
- Wiśłocki Juliusz, *Prawo rzymskie w Polsce*, Warszawa 1945.
- Woś Jan Władysław, *Il Regno di Polonia e il Concilio di Trento*, [w:] *Il Concilio di Trento come crocevia della politica europea*, red. Hubert Jedin, Paolo Prodi, Bologna 1979, s. 137–159.

► STRESZCZENIE

Nieznany list biskupa Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z 1576 roku w sprawie erekcji wileńskiego uniwersytetu

Artykuł przedstawia tłumaczenie i analizę nieznanego listu biskupa wileńskiego Waleriana Protaszewicza do papieża Grzegorza XIII z 25 czerwca 1576 roku, w którym hierarcha zabiegał o bullę umożliwiającą przekształcenie kolegium jezuickiego w Wilnie w uniwersytet. Protaszewicz wskazywał na konieczność zapewnienia młodzieży wykształcenia uniwersyteckiego, którego brakowało w Wielkim Księstwie Litewskim z powodu oddalenia ośrodków akademickich, oraz na znaczenie nowej uczelni dla realizacji postanowień soboru trydenckiego i celów kontrreformacji. Uniwersytet miał także pełnić rolę ośrodka szerzenia katolicyzmu w regionie.

Analiza listu pozwala lepiej zrozumieć rolę hierarchy w procesie fundacyjnym Akademii Wileńskiej. Dokument ukazuje zarówno jego determinację w staraniach, jak i argumentację łączącą potrzeby edukacyjne i religijne. List dowodzi, że Protaszewicz traktował królewski i papieski akt fundacyjny jako równorzędne elementy procedury. Edycja i przekład źródła czynią je dostępnym dla badaczy różnych dyscyplin i otwierają drogę do dalszych studiów nad genezą pierwszego uniwersytetu na Litwie.

► SUMMARY

An Unknown Letter of Bishop Walerian Protaszewicz to Pope Gregory XIII from 1576 Concerning the Foundation of the University in Vilnius

The article presents the translation and analysis of a previously unknown letter written by Walerian Protaszewicz, Bishop of Vilnius, to Pope Gregory XIII on June 25, 1576, in which the hierarch requested a papal bull enabling the transformation of the Jesuit college in Vilnius into a university. Protaszewicz emphasized the need to provide university-level education for young people in the Grand Duchy of Lithuania, where such opportunities were lacking due to the remoteness of other academic centers, as well as the importance of the new institution for implementing the decrees of the Council of Trent and the aims of the Counter-Reformation. The university was also intended to serve as a center for the spread of Catholicism in the region.

The analysis of the letter offers new insights into the bishop's role in the foundation of the Vilnius Academy. The document highlights both his determination and his argumentation combining educational and religious concerns. It also demonstrates that Protaszewicz

regarded the royal and papal foundation acts as complementary elements of the process. The edition and translation of the letter make this source accessible to scholars of various disciplines, opening the way for further studies on the origins of the first university in Lithuania.